

De laatste Van Westervelt

Bomen in de Hortus

Gerrit Petersen van de HK6

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
Een Fris Begin van een Historisch Jaar (Susan Wijngaard). . .	3
Prikbord	4
Agenda	5
De laatste Van Westervelt (Folkert van Westervelt Sandberg) ..	6
Hoe de school in Hierden een christelijke signatuur kreeg (Willem Waterweg)	10
Bomen in de Hortus (Henriëtte Koekoek/Ed van der Heijden) ..	14
Aristoteles in Harderwijk (Marcel Celie)	18
Gerrit Petersen van de HK6 (Evert van der Meer)	21

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

Elke keer als de redactie weer de inhoud van het Vittepraetje aan het samenstellen is, verbazen wij ons en zijn wij trots op de geschiedenis van Harderwijk, vooral omdat deze zo divers is. Er is altijd wel weer wat te vertellen. Ook in dit Vittepraetje heeft de redactie weer over vijf totaal verschillende onderwerpen een artikel kunnen opnemen.

Folkert van Westervelt Sandberg schrijft over de laatste Van Westervelt. De familie Van Westervelt is belangrijk geweest in de geschiedenis van Harderwijk: zij leverde veel magistraten en burgemeesters en ze waren onder andere ook bewoners van de Essenburg. De laatste Van Westervelt woonde zelfs in het huidige Stadsmuseum.

De school van Hierden heeft een bijzondere geschiedenis. Jan Ruijne heeft de presentatie, die Willem Waterweg voor de Hierdenaren heeft gegeven, bewerkt tot een artikel.

De vereniging Groei & Bloei bestond vorig jaar 35 jaar. De leden van die vereniging onderhouden de planten en de bomen in de Hortus naast het Linnaeustorentje. Daarom heeft oud-voorzitter van Groei & Bloei, Henriëtte Koekoek, geschreven over de bomen in de Hortus en Ed van der Heijden heeft het artikel aangevuld met de geschiedenis van de Hortus.

Ook de Gelderse Academie maakt deel uit van de historie van onze stad. Er waren vier faculteiten: geneeskunde, rechtsgeleerdheid, theologie en filosofie. Over het onderwijs in de filosofie en hoe dat was ingedeeld schreef Marcel Celie een interessant artikel.

De straatnamen in de nieuwe wijk Stadswerven in het Waterfront blijven interessant. Deze keer neemt Evert van der Meer u mee naar de achtergrond van het Drulehof.

De verenigingspagina's zijn gevuld met heel veel informatie en in de agenda ziet u activiteiten, die de komende maanden op historisch gebied in Harderwijk worden georganiseerd.

Als u vindt dat u een bijdrage aan het Vittepraetje kunt leveren, neem dan contact op met de redactie. Dat hebben wij graag. Informatie voor een artikel kunt u onder meer vinden in het Historisch Kenniscentrum.

De redactie wenst u veel leesplezier!
Wij horen graag uw reactie.

BESTUUR:
Voorzitter:
Susan Wijngaard
tel: 06-51681918
Secretaris:
Roeland Geertzen
secretaris@herderewich.nl
tel: 06-81436684
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofdredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne

VERSPREIDINGSTEAM:
Wilem van Sonnen
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-44050339
Ben Companjen, Jeroen Visser

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Behoud Erfgoed:
Matty Moggré
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Jeroen Visser
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 27 april 2025

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD

*De laatste van Westervelt: Heribert
van Westervelt (1756-1831) (Bron:
RKD, Nederlands Instituut voor
Kunstgeschiedenis)*

Een Fris Begin van een Historisch Jaar

Voor je ligt de eerste editie van het Vittepraetje van dit jaar! We hebben er weer zin in en zijn met frisse energie begonnen aan een nieuw jaar vol mooie activiteiten en plannen.

We trapt het jaar af met een bijzonder moment: onze

burgemeester Jeroen Joon meldde zich aan als ons 700ste lid, een bijzonder toeval. En in januari mochten we ons jongste lid, Marijn (26 jaar), verwelkomen. We hebben de laatste tijd vaker aanmeldingen van jonge mensen en hopelijk is dit een trend die we vast kunnen houden.

Een belangrijke verandering dit jaar: de Algemene Ledenvergadering (ALV) is niet in september, maar al op 19 maart. Bij dit Vittepraetje vind je de uitnodiging met de agenda; wij kijken er naar uit je daar te mogen ontvangen.

Ook staan er dit jaar enkele bijzondere lezingen op het programma. In juni gaan we met een bus de polder in, waar Sophie van Steenderen ons met bijzondere verhalen langs de unieke Land Art gaat leiden. De voorbereidingen voor de Open Monumentendag zijn in volle gang. Met veel nieuwe ideeën en een andere aanpak belooft het een geweldig evenement te worden. Daarnaast zijn we druk bezig met het ontwerpen van een nieuwe, gebruiksvriendelijke website, waar we met mooie foto's en veel informatie iedereen goed kunnen informeren over oude en nieuwe zaken.

Dit voorjaar zal vooral ook in het teken staan van 80 jaar bevrijding van Harderwijk; het comité 80 jaar bevrijding heeft een mooie programma samengesteld met veel activiteiten. Het belooft een extra feestelijk voorjaar te worden.

Samen maken we er weer een prachtig historisch jaar van!
Veel leesplezier en een hartelijke groet.

IN MEMORIAM KAREL KOK

(door Matty Moggré)

In 2014 kwam Karel, tegelijk met Martijn en Matty, in het bestuur. De vereniging had een turbulente periode achter de rug, met wisselende voorzitters en vertrekkende bestuursleden en leden. De drie nieuwe bestuursleden moesten de vereniging op koers zien te krijgen. Karel nam het penningmeesterschap en de ledenadministratie op zich en al snel ook het beheer van de Vischpoort. Dat laatste was hem op het lijf geschreven.

De Vischpoort

Karel en ik liepen eens met een kritische blik door de Vischpoort: het gebouw was ingericht als kantoor. Met kasten, pc's, bureaus en meer. Het werd echter nauwelijks als kantoor gebruikt. Dat moest anders: onder leiding van Karel werden de kantoor-meubels eruit gesleept en nostalgisch meubilair werd naar binnen gebracht. Familie en vrienden werden hierbij ingeschakeld. Karel zocht naar oude attributen die hij er een plekje gaf. Zo maakte hij van dit monumentale gebouw een historische plek. In de zomerperiode organiseerde hij de Open Middagen, met hulp van vrijwilligers. Graag verhuurde hij de Vischpoort aan mensen die er een feestje wilden vieren of wilden vergaderen. En wat genoot hij ervan om aan het einde van het zomerseizoen er een barbecue te organiseren voor alle vrijwilligers van Herderewich. Met zijn kennis van monumentenrestauratie zag Karel wat het gebouw nodig had. Hij had een goede relatie met de gemeente, met Aart Bronkhorst, en besprak de noodzakelijke herstelwerkzaamheden.

En meer ...

Karel zette zich in om tijdens de Monumentendagen de Vischpoort een centrale rol te laten spelen. Hij organiseerde activiteiten op de Vischmarkt en stimuleerde omwonenden mee te doen. Als penningmeester zorgde hij voor een gezonde financiële administratie. Hij wist het geldkistje weer te vullen door een nauwgezette contributie-inning, verhuur en sponsorwerving. Samen met Ben Schuchard bracht hij de ledenadministratie op orde. In 2019 droeg hij het penningmeesterschap over. In de jaren daarna ging het niet goed met Karel. In 2022 verhuisde hij naar een zorginstelling in Elburg, waar Teunie ook opgenomen was. Ze hebben er niet lang samengewoond. Zijn vrouw Teunie overleed vrij snel. Op 20 november 2024 is ook Karel overleden. Wij gedenken hem in dankbaarheid. Wat heeft hij veel voor de vereniging betekend!

prikbord

BURGEMEESTER JEROEN JOON OFFICIEEL 700STE LID VAN HARDEREWICH!

Voorzitter Susan Wijngaard en secretaris Roeland Geertzen feliciteerden de burgemeester in het Stadhuis met bloemen en als cadeau de 'Kroniek van Harderwijk'.

"Ik ben in mijn voorbereiding tot burgemeester in contact gekomen met Herderewich. Zij bewaren de geschiedenis van Harderwijk en Hierden en maken dit scherp. Mensen zijn daar zuinig en trots op en ook ik vind het razend interessant om mij daarin te verdiepen. De stad is bijna 800 jaar oud."

Herderewich spreekt ook de jongere generatie aan. In januari heeft de 26-jarige Marijn zich aangemeld als 701ste lid, nadat zij enthousiast werd van het verhaal over de Vischpoort tijdens Open Monumentendag.

Bericht van de Stadsomroeper

HOORT! HOORT! BURGERS VAN HARDERWIJK!

Hoort de stem van het stadsbestuur en de edele walmeester Mr. Arnt Reijers, belast met het onderhoud en de versterking van onze geveesde stadsmuren!

Bij besluit van de eerwaarde Schepenen en Raad, en op dringend verzoek van onze gewaardeerde walmeester, wordt heden bevolen dat alle poorters en arbeiders hun krachten zullen verenigen in het onderhoud der wallen en grachten rondom deze stad.

Want zo is het gebleken: een dreigend gevaar loert aan de horizon, en de veiligheid van Harderwijk mag nimmer in het geding zijn! Op bevel van de walmeester dienen alle werkbare mannen zich op de komende marktdag, bij de derde klokslag, te melden bij de oostelijke poort, Grote Poort. Daar zal het werk worden verdeeld, en zal de stadsmuur hersteld en versterkt worden.

Weet, burgers, dat dit niet slechts een plicht is, maar een daad van trots en trouw aan onze stad. Wie nalaat te verschijnen, zal rekenschap moeten afleggen aan de Schepenen en Raad, en de boete zal hem niet licht vallen.

Zo worde deze boodschap over stad en land verspreid! Want Harderwijk is sterk, en door de handen van haar volk zal zij onneembaar blijven!

Laat dit gezegd zijn op deze dag, de 14^e van de maand April, in het jaar onzes Heren 1581.

Stadsomroeper D'ouwe

CONTRESCARPE OP SCHEEPSSINGEL

Tijdens vroegere graafwerkzaamheden aan de Scheepssingel is op het plantsoen van de Scheepssingel een stuk van een oude contrescarpe of buitengrachtsboord gevonden. Een escarpe (afgeleid van het Italiaanse woord 'scarpa', dat 'scherp' betekent) is het steile talud van een gracht in een vesting dat aan de binnenzijde is gelegen. Een contrescarpe ligt aan de buitenzijde van een gracht. Helaas is de contrescarpe in de loop der jaren onder invloed van weer, wind en groen erg verwilderd, maar deze is nu gerestaureerd en er wordt een bordje met informatie bij geplaatst.

foto: Ed van der Heijden

foto: Susan Wijngaard

agenda

Dinsdag 21 januari t/m

zondag 30 maart 2025

Stadsmuseum Harderwijk: tentoonstelling in samenwerking met de Stichting Sierk Schröder; representatieve overzichtstentoonstelling van schilder en tekenaar Sierk Schröder (1903-2002).
Zie stadsmuseum-harderwijk.nl

Dinsdag 18 maart 2025

Gelderse Academie, Catharinakapel, Klooster 1. Studium Generale: lezing door professor dr. Chan Choenni over de migratie van en naar Suriname en de gevolgen daarvan.
Inloop 19.30 uur, aanvang lezing 20.00 uur.
Toegang gratis, graag aanmelden via gelderseacademie.nl

Woensdag 19 maart 2025

De Kiekmure, Tesselschadelaan 1: Algemene Ledenvergadering met historisch café, archeologen tonen scheepsrestanten van de bodem van de Zuiderzee, broodje en een lezing door Yftinus Popma, maritiem onderzoeker, over scheepsarcheologie.
Inloop 18.00 uur met broodje, aanvang lezing 19.30 uur, pauze 20.30 uur, ALV 21.00 uur. Zie uitnodiging en website herderewich.nl

Zondag 13 april t/m

zondag 21 september 2025

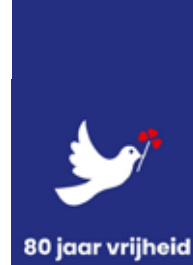
Stadsmuseum Harderwijk: tentoonstelling van schilder Egbert Modderman.
Hij maakt figuratieve schilderijen met een dramatische insteek met thematiek uit de bijbel. Zie stadsmuseum-harderwijk.nl

Donderdag 15 mei t/m

zondag 13 juli 2025

Stadsmuseum Harderwijk: tentoonstelling in de Smeepoortzaal; 'De laatste Van Westervelt'. Zie stadsmuseum-harderwijk.nl

Harderwijk en 80 jaar bevrijding

Harderwijk is bevrijd op 18 april 1945. Dit herdenken we dit jaar, 80 jaar na de bevrijding, in onze stad met de volgende feestelijke activiteiten (georganiseerd door het lokaal comité waarvan Herderewich deel uitmaakt):

Data	Activiteit
15 maart	opening Watertoren met expositie over bevrijding Harderwijk en regio
16 april t/m 11 mei	tentoonstelling over Harderwijk 80 jaar bevrijd in het Stadsmuseum
19 april	bevrijdingscolonie van circa 40 militaire voertuigen met Canadese militairen, vertrekkend uit Putten via Ermelo naar Harderwijk
19 april	programma op de Wijde Wellen met concert Swing the Mood
24 april	bevrijdingsconcert in de Plantagekerk
30 april	lezing (en film) over Harderwijk 80 jaar bevrijd door Johan van Sonnen in Kok Experience (georganiseerd door Herderewich)
5 mei	bevrijdingsmaaltijd op de Markt
5 mei	Athlos brengt het bevrijdingsvuur van Wageningen naar Harderwijk. Op de Markt steekt de burgemeester het bevrijdingsvuur aan
5 mei	muziek op de Markt, waaronder All Times Bigband
15 augustus	herdenking bevrijding Nederlands-Indië

Ter gelegenheid van de herdenking van Harderwijk 80 jaar bevrijd bereidt de redactie van het Vittepraetje een speciaal magazine voor met artikelen over genoemd thema. Dit magazine, voorzien van een voorwoord van de burgemeester en het definitieve feestprogramma, wordt bezorgd op alle huisadressen in Harderwijk.

Wij verwelkomen nieuwe leden

Onze vereniging blijft maar groeien, want ook het afgelopen kwartaal hebben we weer nieuwe leden mogen verwelkomen. Het ledenaantal is gegroeid tot boven de 700 leden!
De volgende personen hebben zich als lid opgegeven: Marijn van Loenen, Jeroen Joon, Henk van Soomeren, Marianne Mekenkamp-Stokvis, H. Timmer (Hierden), Henny Timmer (Hierden), Willem Rademaker, Wilma Veldman-Boonen (Hasselt), Albert Bos, Henk Bultman en Marijn Star.
De personen waarbij geen plaatsnaam is toegevoegd zijn woonachtig in Harderwijk.
Allen hartelijk welkom in onze vereniging.

tekst Folkert van Westervelt Sandberg

Folkert van Westervelt
Sandberg doet onderzoek
naar zijn familiegeschiedenis

Van 15 mei t/m 13 juli 2025 is in het Stedsmuseum Harderwijk de tentoonstelling 'De laatste Van Westervelt' te zien, over één van de meest invloedrijke families in het Harderwijk van de 18e eeuw. Aan de hand van diverse portretten, oude documenten en zilverwerk hoop ik, als verre nazaat, een mooi overzicht te geven van deze familie en daarmee een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van de stad. Het zou ook geweldig zijn als ik bepaalde hiaten in de familiegeschiedenis kan opvullen. In de opmaat naar de tentoonstelling zal ik hier een korte introductie geven van Heribert van Westervelt, de eerste bewoner van het huis Donkerstraat 4, waarin het huidige Stedsmuseum is gevestigd, en van de vererving van de naam Van Westervelt op de familie Sandberg.

De laatste Van Westervelt

De Van Westervelts, die hun naam te danken hebben aan een herengoed genaamd 'Cleyen Westervelt' in Voorthuizen, waren zeer vermogend door de handel in vis, door belegging in onroerend goed en door een verstandige huwelijkspolitiek. In Harderwijk hadden zij de mooiste huizen; zo woonde Anthony van Westervelt (1681-1761), die in 1707 als eerste van de familie toetrad tot de magistratuur, vlak naast het stadhuis in het deftige patriciërshuis Bruggestraat 49 (het voormalige kantongerecht). Donkerstraat 4, waarin nu het Stedsmuseum gevestigd is, was het woonhuis van de laatste Van Westervelt: Heribert van Westervelt (1756-1831), heer van 'Salentein', zandgraaf van de Veluwe en burgemeester van Hattem. Hij overleed "in hoogen ouderdom", zoals op zijn prachtige graf op landgoed 'Salentein' staat vermeld. Via overerving is een aantal Van Westervelt-portretten in het bezit van de familie Sandberg gekomen. Zijn portret en de portretten van

andere leden van zijn familie komen nu voor twee maanden terug naar Harderwijk. De naam Van Westervelt leeft nog voort in één tak van de familie Sandberg, die begint bij de in Hierden als jonkheer Sam bekend staande Samuel Johannes Sandberg.

VAN WESTERVELT SANDBERG

Ondanks dat zijn vader de jongste van negen kinderen was, is jonkheer Sam de in 1842 geboren oudste kleinzoon van **Mr. Samuel Johannes baron Sandberg tot Essenburg**, een Zwolse advocaat en rechter, die door Koning Willem I in de adel verheven is toen hij zitting had in de Tweede Kamer, en van **Aleyda Johanna van Westervelt**, een dochter van de rentmeester van de Gelderse Academie Anthony Pieter van Westervelt en Anna Mechteld Jordens. Aleyda's broer Rudolph overlijdt als hij 19 jaar oud is, na een ziekbed van 6 dagen, aan epidemische zinkingkoorts. Hij wordt begraven in het familiegraf van de Van Westervelts in Harderwijk.

Nadat twee jaar later, in 1811, ook haar nicht met dezelfde naam overlijdt, is Aleyda de laatste Van Westervelt.

Het in 1803 getrouwde echtpaar Sandberg-Van Westervelt woont zowel in een statig pand in de Kamperstraat in Zwolle als op het huis 'De Essenburg' in Hierden. Van hun grote kinderschaar is in 1819 Heribert Willem Aleyd Sandberg (1819-1895), vernoemd naar het voor Harderwijk zo belangrijke lid van de magistraat Heribert van Westervelt, de jongste. Op zijn verzoek mag bij Koninklijk Besluit van 1861 zijn zoon, jonkheer Sam, zich Van Westervelt Sandberg noemen. Hiermee behoedt hij de naam Van Westervelt voor uitsterven. Tevens laat hij voor jonkheer Sam en zijn vrouw, Matthia Jacoba Eijck van Zuylichem, de villa 'Klein Essenburg' bouwen. Als oudste zoon zou jonkheer Sam, met zijn gezin, de opvolger worden op 'De Essenburg'. Het loopt anders. Op 38-jarige leeftijd overlijdt hij aan de gevolgen van een longsteking die hij opgelopen zou hebben bij een expeditie om stropers te verjagen van zijn landerijen. Daarop maakt zijn weduwe plaats voor een andere Sandberg telg en vertrekt zij met hun twee kinderen naar de Maliebaan in Utrecht. Daarmee verdwijnt de naam Van Westervelt voorgoed uit Harderwijk.

De kinderen van Samuel Johannes van Westervelt Sandberg en Matthia Jacoba Eijck erven het door hun overgrootvader, Samuel Johannes baron Sandberg, verworven bezit bij Coevorden: 'De Groote Scheere'. Het Westervelt Sandberg wapen is daar nog altijd te vinden in een glas-inloodraam.

Wapen Van Westervelt Sandberg in het raam Groote Scheere bij Coevorden (Foto: Folkert van Westervelt Sandberg)

Heribert, de zoon van Samuel en Matthia, overlijdt kinderloos in 1954. Voor zijn overlijden geeft hij de naam Van Westervelt Sandberg door aan zijn verre neef in Middelburg, mijn vader. Ondanks dat de naam start in 1861, zijn mijn zus en ik pas de 3^e en 4^e Van Westervelt Sandberg bij geboorte. Waar in de jaren vijftig het doorgeven van de naam aan een naast familielid nog wettelijk geregeld kon worden, is het tegenwoordig niet meer mogelijk een adellijke achternaam te wijzigen en sterft de familienaam in mijn generatie uit. De laatste Van Westervelt was Heribert van Westervelt, bewoner van Donkerstraat 4, die als burgemeester eind 18^e eeuw een penibele periode meemaakte.

Portret van Samuel Johannes van Westervelt Sandberg (1842-1880) en Matthia Jacoba Eijck van Zuylichem (1848-1936)

HERIBERT VAN WESTERVELT (1756-1831), DE BURGEMEESTER IN NOOD

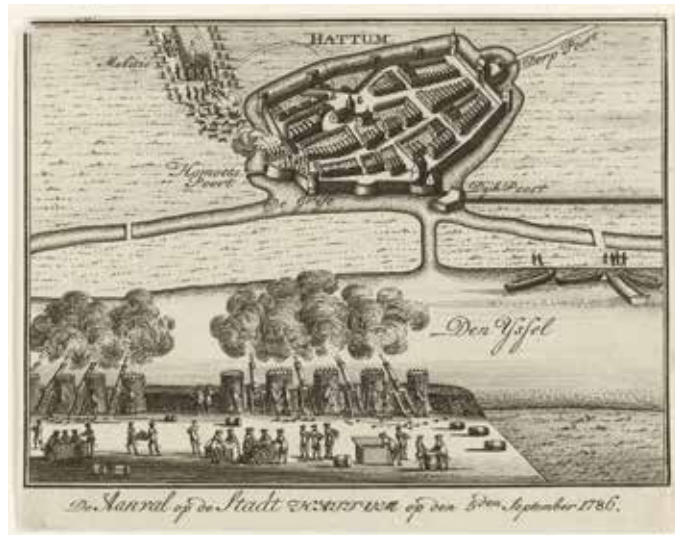
In de loop van de jaren tachtig van de achttiende eeuw groeit de onvrede over het bestuur van de Republiek. Het bevoordelen van familie en beschermelingen door sommige bestuurders en het niet naleven van wetten en regels wordt niet langer geaccepteerd. Landelijk mikpunt van deze kritiek is de prins van Oranje, stadhouder Willem V. In veel steden en dorpen ontstaat een hervormingsbeweging van lieden die meer inspraak in het bestuur eisen. Zij noemen zich ware vaderlanders, patriotten. Op lokaal en gewestelijk niveau komen regenten onder druk te staan. Als de Staten van Gelderland zich in hun positie bedreigd voelen, vragen zij in augustus 1786 de stadhouder, als opperbevelhebber van het leger, op te treden tegen de patriottische stadjes Hattem en Elburg.

In de zomer van 1786 verblijft Heribert van Westervelt (zie afbeelding voorzijde) op zijn landgoed 'Salentein', bij Nijkerk op de Veluwe. Hij is sinds 1782, na eerst zeven jaar schepen geweest te zijn, burgemeester van het 60 km verderop gelegen IJsselstadje Hattem.

Het is 31 augustus als hij ter hoogte van het huis 'Oldenaller', vlakbij 'Salentein' gelegen, even voor half vijf een bode te paard ontmoet, die twee brieven voor hem heeft. In zowel de brief van de gezworen gemeente als die van de raad wordt gevraagd of hij zonder uitstel op kan komen. Oftewel, hij moet met grote spoed naar Hattem toe. Vanuit het huis 'Oldenaller' beantwoordt hij de brieven en geeft aan dat hij morgen naar Hattem zal komen.

De volgende dag, 1 september, vertrekt hij voor dag en dauw te paard. Reeds voor tien uur is hij voor de stad, waar hij met grote verbazing ziet dat buiten de stadsmuur heel veel bomen geveld zijn. Het leger van de prins, onder leiding van generaal majoor Spengler, heeft voor het stadje aan de IJssel zijn kampement opgeslagen. Met grote moeite baant hij zich een weg de stad in, waar hij een grote menigte aantreft, voor hem onbekende gewapende burgers. Allen zijn patriotten uit andere steden, die Hattem komen helpen.

Onmiddellijk wordt er een raadsvergadering belegd. Via brieven en bodes wordt er gecommuniceerd met het voor de stad liggende leger. Om sneller te acteren, wordt er in de raadsverga-

ring van 3 september een commissie in het leven geroepen, die onder meer bestaat uit iemand van de gezworen gemeente, één lid uit de raad, en een persoon uit de burgerkrijgsraad. Doel van de commissie is om samen *“het defensiewezen dezer stad te resoluteren”*.¹

Tegen zijn wil wordt Heribert naar voren geschoven. Hij schrijft hierover:

“Die keuze, op mijn persoon gevallen, verre van mijn aangenaam te zijn, trachte ik op alle mogelijke wijze af te wenden, en den heer Brouwer, of Tullenken, op te dragen, als de welken, uit aanmerking van hunnen rang als schepens, meerdere ervaring, en vooral nauwkeuriger en uitgebreidere kunde van het plaatselijk, in en om de stad, altoos boven mij, den voorrang verdienden”.

De leden van de raad verzekeren hem dat er geen bijzondere nadelige gevolgen voor hem persoonlijk kunnen ontstaan. Dit zal later anders blijken. Vanuit plichtsgevoel aanvaardt hij vervolgens *“de hachelijken post”* met *“een raadsbesluit daartoe voorzien”*.

Twee dagen later, op 5 september, om 08:00 uur 's ochtends, verschijnt de heer Capitein Ter Pelkwyk met een commando voor de poort van de stad: *“De officier wordt terstond binnen gelaten. Hij vertoont een patent en brief aan de magistraat, waarop hun eis staat: houdende het innemen van krijgsbezetting, en de huisvesting voor 't tweede bataillon”*.

De raad wijst dit verzoek af. Later die dag maakt het leger duidelijk dat ze overgaan tot inname van de stad. *“Ter goeder uur werd ik in het zekere bericht, welk zwaar geschut, en geduchte overmacht tegen ons wierd aangevoerd, en op welke wijze deze stad zou worden aangevallen, waar tegen ons te weerloos Hattem nimmer bestand ware. Voords na hier en daar rond gezien te hebbende,*

begaf ik mij te rug naar de raadszaal, en deze vond ik geheel verlaten, de deur der secretarij, met de sleutels daarin, openstaande. Waar op ik, de voor handen zijnde papieren, zoo veel doenlijk, geborgen hebbende, de deuren toesloot en daarop begaf ik mij mede in den stroom der vluchtende menigte ter stad uitziende de hh Brouwer en Tulleken reeds weg. Ik was ter stad nauwelijks uit, of mij dunkte, er wierd uit de stad, maar vooral tegen dezelfde, hevig gevuurd met grof geschut”.

Vele inwoners vluchtten de IJssel over naar Overijssels gebied. Hun huizen werden na inname van de stad geplunderd.

Het stadsbestuur van Elburg, samen met een groot deel van de inwoners, wachtte een dergelijke beschieting niet af en week uit naar het nabijgelegen Kampen. Toen de troepen op 6 september het stadje binnentrokken, troffen ze dit zo goed als verlaten aan. Hattem en Elburg waren door deze actie weer effectief onder het gezag van de soeverein, de Gelderse Staten, geplaatst. Het voorspelde begin van een burgeroorlog in de Republiek was er evenwel tegelijk een feit mee.

“Het hoge gerichtshof der vorstendoms Gelre en der Graafschap Zutphen” bevindt een aantal personen, waaronder Heribert van Westervelt, schuldig “aan oproer en kwetzing der hoge regering”. Zijn vonnis hoort hij in 1788: “levenslange verbanning uit Gelre, en wanneer in handen der justitie mogten geraken, gebragt te worden ter plaatse, alwaar men gewoon is criminele executie te doen, om aldaar door den scherprechter met ‘t zwaard over het hoofd te worden gestraft”.

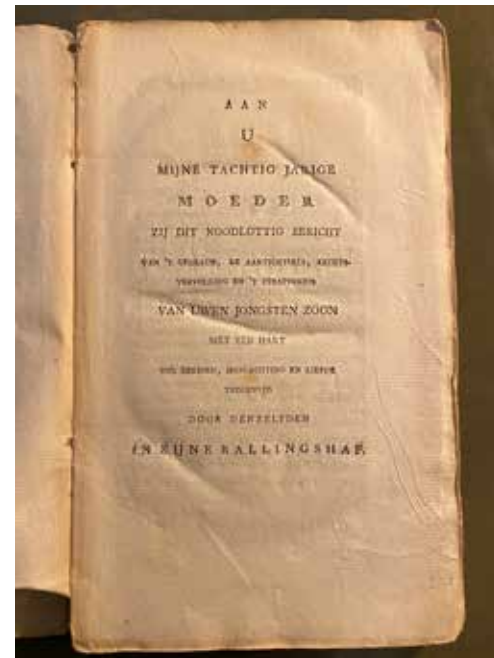
Vanuit zijn ballingschap – inmiddels wel omgezet van levenslang naar 10 jaar – brengt de oud-burgemeester in 1791 zijn versie van het verhaal uit met als titel: ‘Heribert van Westervelt, Een uit den raad van Hattem gevonnist’. Op de tweede bladzijde richt hij zich tot zijn 80-jarige moeder, van wie hij nu gescheiden moet leven. Met een hart vol eerbied, hoogachting en liefde toegewijd, doet haar jongste zoon zijn verhaal van de gebeurtenissen uit 1886 en de rechtsvervolgning en het strafvonnis die daarop volgden.

“Ik verliet dus, ingevolgde van dit vonnis, en de daar bij bedreigde halsstraf, den vaderlijken bodem, en hield mij op, tot in het najaar, nu eens in Overijssel, dan weer in Holland, voorneems zijnde met vrouw

en dochtertje den winter in Brussel door te brengen, en vervolgens een verblijf in zulk een gedeelte van ons vaderland te zoeken, ‘t welk ons onbetwist was gebleven, gelijk wij ook gedaan hebben”.

In 1795 vallen de Fransen de Republiek binnen. Veel patriotten keren terug naar hun oude woonplaatsen. Ook Heribert kan weer in Gelre wonen. In 1793 al koopt hij van zijn moeder en van zijn nicht Frederica delen van het dubbelhuis aan de Donkerstraat. Begin 19^e eeuw voegt hij diverse panden samen tot het pand dat nu het Stadsmuseum is. Ook gaat hij weer als zandgraaf aan de slag.

In mei komt het jeugdige portret van Heribert weer ‘thuis’ in Harderwijk en opent zijn oude huis graag voor u de deuren.

OPROEP:

Weet u meer over de Van Westervelts, De Sandbergen en/of De Essenburg? Momenteel ben ik bezig mijn familiegeschiedenis uit te werken. Het doel van de tentoonstelling is om de geschiedenis van de familie Van Westervelt met de inwoners van Harderwijk te delen. Het zou ook geweldig zijn als ik bepaalde hiaten in de familiegeschiedenis kan opvullen. Zo zijn er portretten waarvan wij niet weten waar zij zijn, en niet van alle portretten is vastgesteld wie het zijn (zie achterzijde van dit Vittepraetje). Weet u iets dat u wilt delen, ik hoor het heel graag!

Contact: Folkert van Westervelt Sandberg

folkert_sandberg@hotmail.com

De laatste Van Westervelt. Van 15 mei t/m 13 juli 2025 in het Stadsmuseum Harderwijk

2^e bladzijde van het boekje ‘Een uit den raad van Hattem gevonnist’ waarin Heribert van Westervelt zijn verhaal beschrijft over de inname van Hattem in 1786.

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

¹ Resolteren: ‘oplossen’ of ‘ontbinden’. Het woord werd vaak gebruikt in de context van het oplossen van een probleem. In bredere zin kan het ook verwijzen naar het nemen van een beslissing of het vaststellen van een conclusie.

² Een zandgraaf inspecteerde akkerrandwallen. Een akkerrandwal was de scheiding tussen akker en heide, die ervoor zorgde dat zand niet in de akker kwam.

Hoe de school in Hierden een christelijke signatuur kreeg

In een dorp vormt de school vaak het kloppend hart van de gemeenschap. De school in Hierden is daarop geen uitzondering. Hierdenaar Willem Waterweg dook in de historie van de school en hield in november vorig jaar in het Dorpshuis een presentatie over die geschiedenis. Zijn publiek vond het een boeiend verhaal. De redactie van het Vittepraetje meent dat de geschiedenis een breder publiek verdient; het verhaal is de moeite waard voor álle leden van Herderewich. Hieronder een samenvatting van de presentatie.

In dit artikel ga ik in op de christelijke oorsprong van de school. Ook leg ik uit waarom in 2022 het 100-jarig bestaan werd gevierd, terwijl er pas in 1935 sprake is van een Hierdens schoolbestuur. Hoe kan dat? En wat had de schoolvereniging in Harderwijk er mee te maken? Bij het opstellen van dit overzichtsartikel ben ik veel dank verschuldigd aan de makers van het herdenkingsboek dat ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de school is uitgebracht. Ook is informatie gebruikt uit het gedenkboek van de Harderwijkse Schoolvereniging VCO.

DE SCHOOLSTRIJD

De Rijksoverheid betaalt tegenwoordig zowel het openbaar onderwijs, als ook de scholen die uitgaan van een religieuze of levensbeschouwelijke grondslag. Die gelijke bekostiging is er niet altijd geweest. Na de verovering door de Fransen, in 1795, veranderde er veel in Nederland. Er kwam een scheiding tussen kerk en staat. De scholen werden bekostigd door de staat. Maar zowel protestanten als katholieken zagen in die betrekkelijk neutrale scholen te weinig terug van hun identiteit. Het gevolg was een schoolstrijd die ruim een eeuw heeft geduurd.

Tijdens die schoolstrijd was er een sterke verzuiling. Namelijk tussen protestanten, katholieken, liberalen en socialisten. In 1848 zorgde de liberaal Thorbecke met een nieuwe grondwet ervoor dat katholieken en protestanten het 'recht op openbaar onderwijs' kregen. Echter: deze bijzondere scholen moesten alles zelf bekostigen en waren financieel dus nog niet gelijkgesteld. In Harderwijk werd in 1879 zo'n christelijke school gestart. Het schoolgebouw stond aan de Academiestraat, naast het Linnaeustorentje, op de plek waar tot voor kort de bibliotheek stond.

Hierdenaren die in en rond de jaren zeventig op de Groen van Prinsterer Mavo hebben gezeten zullen dat gebouw kennen als 'Het Filiaal'.

In 1917 kwam de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs tot stand. We noemen dat 'De Pacificatie'. Daarmee kwam een einde aan de schoolstrijd. Door deze Pacificatie werd het stichten van christelijke scholen gemakkelijker, ook in Hierden. Toch had Hierden te maken met een stoeve start. Maar daarover straks meer.

In Harderwijk werd er al snel een tweede christelijke school geopend, de Israëlschool aan de Israëlstraat. In die tijd kwam er een verzoek vanuit het gemeentebestuur gericht aan de Hierdense kerkenraad. Of de kerkenraad de omzetting van de reeds aanwezige openbare school in een christelijke school wilde ondersteunen? De kerkenraad aarzelde en antwoordde niet. Waarom die aarzeling?

De kerkenraad vond dat het in Hierden eigenlijk wel goed geregeld was. Op de openbare school werd catechisatie gegeven door de dominee. En christelijk schoolhoofd Huese was naar Hierden gekomen voor het geven van christelijk onderwijs in de openbare school. De kerkenraad vond dat prima. Bovendien zou bij het omzetten in een christelijke school al het openbare personeel ontslagen worden en vervangen worden door nieuw christelijk personeel. Dan moest ook nog maar afgewacht worden hoeveel vat de kerkenraad op het godsdienstonderwijs zou hebben. Dat was de reden van de aarzeling. Toch zou Hierden zijn christelijke school krijgen en dat is te danken aan twee prominente Hierdenaren uit die tijd, A. Boonen en R. Wouters.

De heren
A.Boonen
(boven) en
R. Wouters
(onder)

Zij wendden zich tot de voorzitter van de schoolvereniging in Harderwijk (VCO). Die vereniging heeft dan al de nodige ervaring. Immers sinds 1879 had zij al een christelijke school onder haar beheer. Daar krijgen 'de leken', zoals Boonen en Wouters zich later noemen, goede leiding. De ouders van de schoolgaande kinderen in Hierden dienen een lijst (enquête) te tekenen, waarin zij instemmen met de komst van een christelijke school. Uiteindelijk zullen de ouders van 206 kinderen tekenen, slechts de ouders van 4 kinderen niet. Daarna komt de zaak in een stroomversnelling.

HARDERWIJK HELPT

Op verzoek van Boonen en Wouters neemt VCO Harderwijk het omzettingsproces op 16 januari 1922 over. Afsproken wordt dat, zodra Hierden een eigen schoolbestuur kan formeren, de school overgedragen zal worden. Boonen en Wouters treden toe tot het Harderwijkse schoolbestuur. Het slagvaardige VCO-bestuur plaatst al op 9 februari een advertentie voor een christelijk schoolhoofd. Op 22 februari geeft de heer E. Willems proefles in de school aan de Israëlstraat. Unaniem wordt de heer Willems tot schoolhoofd in Hierden benoemd. Daarna worden de andere personeelsleden benoemd. In de notulen van de VCO gaat het steeds over de Hierdense school, of de derde VCO-school.

VCO Harderwijk, waar de Hierdense school vanaf 1922 dus onder viel, had vanaf het begin een algemeen christelijk karakter. Dus niet specifiek voor hervormd of gereformeerd onderwijs. De eerste christelijke school opende op 1 september 1879 aan de Academiestraat en kreeg als schoolhoofd Rommert Ferwerda.

Na de financiële gelijkstelling in 1917 waren ook in Harderwijk de gevolgen goed te merken. Doordat het financieel gemakkelijker werd, kwam er in 1921 een tweede christelijke school bij, namelijk de eerder genoemde Israëlschool. In 1920 bezocht 70% van de leerlingen een openbare lagere school, in 1923 nog maar 35%. Zo'n 400 leerlingen volgden nu christelijk onderwijs. En zoals hiervoor geschreven kwam de

Gerrit en Cornelisje van Huenestein in de schoolbanken.
Achter hen een schoolplaat over rijstbouw op Java, toen nog een Nederlandse kolonie. De foto is van 1935.

Hierdense school daar in 1922 ook nog bij met 206 leerlingen. De school in Hierden was dus onderdeel van VCO Harderwijk en dat beviel zowel Hierden als Harderwijk goed. Aan een eigen Hierdens schoolbestuur werd toen niet gedacht.

In 1933 heeft A. Boonen het einde van zijn laatste bestuurstermijn bereikt. Dominee Dop van de Hervormde Kerk in Hierden stelt zich kandidaat. Op de jaarvergadering wordt hij met 13 van de 25 stemmen gekozen. Maar staande de vergadering blijkt dat er niet goed rekening is gehouden met de invulling van de kerkelijke richtingen in Harderwijk. Na herstemming wordt dominee Tamminga, een Christelijk Gereformeerd predikant, gekozen. En dat zat dominee Dop, en met hem vele Hierdenaren, niet lekker. Dominee Dop zit daarna niet stil en op 6 maart 1934 wordt de oprichtingsvergadering gehouden van 'De vereniging voor Christelijk Onderwijs, gevestigd te Hierden, gemeente Harderwijk'.

Hierdenaren tijdens de verbouwing van de school in 1929. Let op de bakstenen links op de foto. Rechts staat een kozijn tegen de muur geleund. De klus is nog niet geklaard.

HIERDEN OP EIGEN BENEN

Op 19 juni 1934 komt bij VCO Harderwijk het verzoek van dominee Dop aan de orde om de Hierdense school aan de schoolvereniging in Hierden over te dragen. Wouters zegt dat Hierden veel dank is verschuldigd aan het bestuur in Harderwijk. "Harderwijk heeft ons verwend", zegt hij. Er volgt enige bespreking over het voor de meeste bestuursleden onverwachte verzoek.

Nadat de secretaris de notulen van 16 januari 1922 heeft voorgelezen, blijkt dat Harderwijk in de besturing zou helpen totdat Hierden zelf daartoe in staat zou zijn. Niemand is er tegen. Dat het in goede harmonie heeft plaatsgevonden, blijkt wel uit wat het Harderwijkse schoolbestuur later zegt. "We doen het niet om ervan af te zijn, integendeel. We hebben met veel genoegen het bestuur der school gedurende 12,5 jaar op ons genomen. We zijn blij dat Hierden nu een eigen school heeft." De datum van 1 januari 1935 breekt aan. Met ingang van deze datum is het bestuur van de VCO Hierden het bevoegd gezag van de School met de Bijbel te Hierden.

In de jaren twintig was het geen vetpot. En ook de dertiger jaren werden gekenmerkt door werkloosheid en armoede. Ook in Hierden heeft deze periode diepe sporen getrokken. In deze moeilijke tijd is de verzelfstandiging van de school in Hierden tot stand gekomen, een prestatie die niet onderschat moet worden.

Na de moeilijke oorlogsjaren gaat het in de jaren vijftig stapje voor stapje de goede kant op. De School met de Bijbel kent een stabiele periode. Groot is de betrokkenheid van de Hierdense bevolking. Dat blijkt uit de opbrengsten van de Uniecollectes. Het aantal leden van de schoolvereniging groeit naar 400 leden. Eind 1950 wordt voor het eerst het bouwen van een onderwijzerswoning gemeld. Ruim de helft van de kosten worden gedekt uit door leden gekochte obligaties. Dit om de bouwsom van 43.000 gulden voor de dubbele schoolwoning aan de Molenweg te kunnen betalen. De eerste bewoners waren de meesters Timmer en Bredeweg. Eind 1953 pleitten bewoners uit de buurtschap Frankrijk voor een school in Frankrijk. Een compromis volgt: de dorpschool wordt uitgebreid en als die weer te klein wordt moet er een tweede school in Frankrijk komen. In 1954 komt het aantal leerkrachten op tien. De naoorlogse 'babyboom' deed zich ook in Hierden voelen!

DE KLEUTERSCHOOL

Op 1 januari 1960 gaat de kleuterschool van start. Langzamerhand onderschrijft de meerderheid in Hierden het belang van voortgezet onderwijs. De Hierdense gemeenschap blijkt hecht en het verenigingswerk bloeit als nooit tevoren. Jaar in jaar uit gaan de collectanten

langs de huizen voor de Koninginnedagcollecte en de Uniecollecte. Uit dit alles blijkt de grote plaats van de school in de harten van velen. In de jaren 1960 tot en met 1963 blijkt het moeilijk onderwijzend personeel te vinden. In 1967 vergadert het bestuur slechts één keer. Het leerlingenaantal daalt gestaag en het aantal leerkrachten wordt 8 in plaats van 9. Eind 1969 wordt begonnen met de bouw van de gymnastiekzaal

WILLEM WATERWEG

Hierdenaar Willem Waterweg (69) is altijd verbonden geweest met het onderwijs in de regio. Niet als docent of onderwijzer, maar wel als rekenmeester. Willem deed de financiële administratie van huishoudschool De Weiburg in Harderwijk en begeleidde later de hele fusie die leidde tot het ontstaan van het Corlaer College in Nijkerk. De laatste vijftien jaar van zijn werkzame leven werkte hij voor de Vereniging Christelijk Onderwijs (VCO) in Harderwijk, ook weer als financiële man. In die hoedanigheid raakte hij betrokken bij de fusie tussen de Harderwijkse scholen en de school in Hierden. Op die school leerde hij zelf rekenen en schrijven. Net als zijn ouders en grootouders. Ook Willems eigen kinderen zaten hier in de schoolbanken. Door de herdenkingsboeken van Harderwijk en Hierden te lezen, kon Waterweg verbanden leggen die hij goed kon gebruiken voor de presentatie die hij afgelopen november in het Dorpshuis van Hierden heeft gehouden.

naast de school. In 1974 krijgt de kleuterschool een derde lokaal. In 1975 wordt de oudercommissie ingesteld. Deze betekent veel voor de school en ondersteunt op allerlei wijze vele schoolactiviteiten. In 1977 komt in het bestuur de nieuwbouw van de kleuter- en lagere school aan de orde. Er bestaan landelijk gevorderde plannen om het kleuter- en lager onderwijs te laten fuseren tot basisschool en bij zo'n fusie hoort uiteraard ook één gebouw. In 1978 blijkt uit prognoses dat het leerlingenaantal zal dalen. Er staat een 12-klassige school op stapel, die mogelijk te groot zal blijken te zijn. Er volgen gesprekken met de gemeente over de schoolgrootte en de vergrijzing van Hierden.

Op 7 maart 1983 betrekken personeel en kinderen het nieuwe schoolgebouw. De avond erop vat door baldadigheid het oude kleutergebouw vlam. De brand slaat over naar het nieuwe gebouw en de drie kleuterlokalen raken beschadigd. Iedereen in Hierden is diep geschokt. Ouders

en personeel steken de handen uit de mouwen om de school weer bedrijfsklaar te krijgen. De geplande open avond wordt uitgesteld. In deze

tijd overlegt het bestuur met de gemeente over een tweede school in Frankrijk. Deze zal per augustus 1990 van start gaan. Ook worden leden mondiger en tonen belangstelling voor het gevoerde beleid, willen vrouwen in het bestuur en hebben leden verzoeken over de vertaling van de mee te geven bijbels, als leerlingen de school verlaten. Bestuur en verenigingsleden wennen er op den duur aan, dat er over bepaalde zaken verschillend wordt gedacht. Door de nieuwbouw rond de Jonkheer Sandberglaan groeit de dorpsschool in vier jaar tijd met 50 leerlingen.

In de jaren negentig vinden in het onderwijs grote veranderingen plaats. Er is sprake van een professionalisering van schoolbestuur en schoolorganisatie, waardoor de administratieve lasten toenemen, ook in Hierden. Scholen krijgen daarnaast te maken met veel veranderingen zoals: speelleerklas, schoolwerkplan, lees-, reken- en taaldoelen voor kleuters, doelmatiger lezen in de middengroepen. Te midden van dit alles viert Hierden in 1997 het 75-jarig jubileum van de school. Het wordt een prachtig feest en er verschijnt een geweldig herdenkingsboek.

FUSIE MET HARDERWIJK

Door vergrijzing loopt het aantal leerlingen vanaf het jaar 2000 terug. Er ontstaan zorgen over het voortbestaan van de dorpsschool. Wat als de opheffingsgrens van circa 150 leerlingen wordt bereikt? Het is toch ondenkbaar, een Hierden zonder eigen dorpsschool. Maar gelukkig, het leerlingenaantal zakt niet te ver.

Doordat er steeds meer bij het leiden van een school komt kijken, wordt het opgaan in een groter geheel steeds logischer. Per 1 januari 2016 fuseert VCO Hierden samen met VCO Harderwijk tot één schoolorganisatie namelijk: 'Stichting voor Christelijk Onderwijs Harderwijk-Hierden'. De nieuwe organisatie kent 12 scholen, waaronder De Bron (Frankrijk) en De Parel (dorpsschool). In loondienst zijn één bestuurder en een bovenschoolse staf. Op het gevoerde beleid wordt toezicht gehouden door de Raad van Toezicht en de Medezeggenschapsraad. De motto's zijn: 'Wij geloven in goed onderwijs voor elk kind!' en '#jijdoetertoe!'. Uitgangspunt zijn daarbij drie kernwaarden 'Geloof, Hoop en Liefde'. Tegenwoordig telt De Parel ruim 200 leerlingen, de school heeft weer toekomst.

Henriëtte Koekoek is oud-voorzitter van de vereniging Groei & Bloei. Ed van der Heijden is hoofdredacteur van het Vittepraetje en lid van de Studiegroep Gelderse Academie.

Hortus januari 2025 (foto: Joke Huijgen)

De kruidentuin in de Hortus vierde in 2024 haar 35^e verjaardag. Tijd om eens aandacht te besteden aan de kruidentuin en de bomen die erin staan. Sommige bomen staan er al langer dan sinds 1989, het jaar waarin de kruidentuin is aangelegd. Andere zijn erin gezet vanwege hun medicinale werking. Want de kruidentuin is eigenlijk een medicinale tuin. Er staan planten in, die vroeger, toen Harderwijk nog een universiteit had, ook al in de medicinale kruidentuin stonden. Laten we eerst eens kijken naar de geschiedenis van de Hortus.

Bomen in de Hortus

DE HISTORIE VAN DE HORTUS

In 1648 werd de Gelderse universiteit in Harderwijk opgericht. De beschikbare gebouwen voor de Academie, afkomstig van het Catharinaklooster, stonden allemaal aan de westkant van de toenmalige St. Catharinasteeg (nu Academiestraat). De faculteit geneeskunde kreeg in 1649 een terrein toegewezen bij het Agnietenklooster (nabij de huidige Kaatsbaan), waar een hortus kon worden aangelegd. De begrenzingen van dat terrein waren: het hoofdgebouw (westkant), de Keizerstraat (noordkant), de Nonnenstraat (oostkant) en de Agnietenkapel (zuidkant). Dit was een tamelijk besloten terrein, mogelijk door de Agnieten al gebruikt als kruidentuin.

In 1686 kreeg de Academie de kans om een stuk grond ten oosten van de Academiestraat aan te kopen. Door financiële problemen kon dit terrein voorlopig niet ontwikkeld worden. De financiële situatie werd zelfs zo erg, dat er in de periode 1688-1693 geen professor in de geneeskunde was. De ontwikkeling van het gebied was een langduri-

ge kwestie en duurde van ongeveer 1693 tot 1705. Allereerst moest het puin worden verwijderd van de geruïneerde woning van de Commanderie van de Johanniters [het Linnaeustorentje is daarvan het overblijfsel, zijnde een soort trappenhuis]. Bovendien overleed in 1701 de professor in de geneeskunde, wat natuurlijk een vertragend effect had. Onder zijn opvolger werd het Hortusgebouw ingericht voor de geneeskundige vakken anatomie, botanie en chemie. Ongeveer rond 1705 had de Academie bereikt dat al het onderwijs was gecentraliseerd rondom de Academiestraat. De Hortus heeft in haar bestaan goede en slechte tijden gekend. De bloeitijd van de Hortus is misschien wel geweest in de periode 1776-1791, toen hoogleraar Van Geuns de leiding had over de tuin en de Hortus uitbreidde van 600 naar 2000 planten. Wellicht was professor Reinwardt de absolute kampioen. Tijdens een officieel bezoek van koning Lodewijk Napoleon aan Harderwijk, in 1808, kreeg deze ook een rondleiding door de Academie. Hij raakte zo onder de indruk van de Hortus en het

niveau van professor Reinwardt dat hij hem spontaan een baan aanbood bij zijn Koninklijke Tuin. In 1811 werd de Gelderse universiteit opgeheven, maar de laatste promoties vonden plaats in 1812. Professor Krauss was toen verantwoordelijk voor de Hortus. Hij werd in de zomer van 1812 benoemd aan de universiteit van Leiden. Toevallig of niet, in september 1812 claimde de rector van de Leidse universiteit de planten van de voormalige Hortus in Harderwijk. Hij had daarvoor goede argumenten: ten eerste dat de planten niet meer verzorgd werden en dus zouden verwilderen; ten tweede dat de niet-winterharde planten in de winter van 1812-1813 zouden doodvriezen. Aldus geschiedde: de planten verhuisden naar Leiden. In de periode 1816-1818 was in Harderwijk een zogenaamd Rijksatheaneum [een soort HBO-opleiding, zoals Windesheim] gevestigd in de resterende gebouwen van de Academie. De inrichtingskosten waren vrij hoog. De Hortus moest bijvoorbeeld opnieuw worden ingericht. Ook andere roerende goederen waren verdwenen. Wegens een gebrek aan studenten heeft deze onderwijsinstelling maar kort bestaan.

Parkeren in de Hortus in 1978 (foto: Alfred Huizinga) Op de foto ziet u, geheel rechts, een deel van de gesloopte Stadshal.

De niet-medicinale planten, die toen in de nieuw-ingerichte Hortus stonden, werden in 1821 geveild. De kopers waren vooral mensen uit 'de betere kringen', die de planten waarschijnlijk kochten ten behoeve van hun tuinen. De Hortus werd alsnog opgeheven en de plek, waar de Hortus in de gloriejaren was gelegen, verwilderde. In 1930 is vlak naast de plek waar zich nu de Hortustuin bevindt een 'eierhal' gebouwd; dat ging ten koste van het oostelijke deel van de oorspronkelijke Hortus. In de veertiger jaren werd de hal omgedoopt tot de Stadshal, de bioscoop

van Harderwijk, waar ook toneelvoorstellingen werden gehouden. Nog weer later werd er rond de Stadshal ook een parkeergelegenheid aangelegd. De Stadshal werd in 1987 gesloopt, de huizen aan de hortuszijde van de Doelenstraat werden gebouwd en het Hortuspark, zoals we het nu kennen, werd gerealiseerd.

DE BOMEN IN DE HORTUS

Een aantal bomen is na de opheffing van de academische Hortus in 1821 blijven staan, waaronder een **ginkgo biloba** (Japanse notenboom) en een **plataan** die er nu nog staan. Andere bomen die het tot in de 20^e eeuw gered hebben zijn een **walnoot** (geveld in 1916 voor het maken van geweerkolven), een **doodsbeenderenboom** (in 1925 geveld door een storm) en een **moerascipres** (geveld in 1928 na "teekenen van verval").

Op een plattegrond van de Hortus uit 1918 staan de dan nog aanwezige bomen ingetekend. Op deze foto uit 1914 (Alfred Huizinga) ziet u onder de pijl de nog jonge ginkgo biloba, links bij de Linnaeustoren de oude plataan en rechts de schuin hangende moerascipres. Midden tussen ginkgo biloba en plataan staat de doodsbeenderenboom. Van de walnoot is aan de rechterkant alleen een deel van de takken zichtbaar.

De boom die er het langst staat is de **ginkgo biloba**, vlak naast de kruidentuin. Deze staat er sinds ongeveer 1790. Destijds zijn in Leiden, in de periode 1750-1780, meerdere ginkgo's opgekweekt en verdeeld over de hortussen van de verschillende universiteiten. Deze boom is dus al meer dan 200 jaar oud en daarmee één van de oudste ginkgo's in Nederland. Een ginkgo kan wel 2000 jaar oud worden. Het bijzondere is dat deze boom een soort overgangsvorm is tussen een naaldboom en loofboom: het blad lijkt uit een stel samengegroeide naalden te bestaan. Er zijn vrouwelijke ginkgo's en mannelijke. De mannelijke variant krijgt katjes, de vrouwelijke ginkgo's krijgen een soort nootjes, die onaangenaam ruiken

naar rottend vlees. De ginkgo bij de hortustuin is mannelijk en krijgt katjes. De zaden van deze bomen worden verspreid door aaseters. Achterin de Hortus staat een tweede ginkgo. Deze is door Herderewich geschonken bij de opening van de kruidentuin in 1989. Ook deze boom bleek gelukkig een mannetje. De nootjes van de vrouwelijke ginkgo's bevatten een kruid, dat een verwijdend effect heeft op bloedvaten en daardoor de doorbloeding stimuleert.

Dichtbij het Linnaeuspoortje staat een hele oude **plataan**, waarvan we niet weten hoe oud hij wel is. De stam is meer dan een meter in doorsnee, maar wel compleet hol van binnen. De buitenkant is blijkbaar vitaal genoeg om bovenaan nieuwe takken te vormen. Om instorten te voorkomen, worden die regelmatig gesnoeid.

*De oude holle plataan in de Hortus in 2025
(foto: Joke Huijgen)*

In de 'Kroniek van Harderwijk, 1931- 1981' staat bij 28 november 1974: "In de Hortus is een elf meter hoge plataan, afkomstig uit het Brabantse Schijndel geplaatst". Dit is gebeurd omdat men in 1974 dacht dat de plataan naast het Linnaeustorentje op sterven na dood leek te zijn. De gemeente liet befaamde boomchirurgen van organisatie Copijn een oordeel geven. Deze adviseerden de gemeente om een opvolger voor de boom te zoeken en dat gebeurde door middel van de zogenaamde 'Bomenbank'.

*Plaatsing van de plataan uit Schijndel in 1978.
Op de achtergrond ziet u nog de Stadshal
(bron: Stadsmuseum-Harderwijk)*

Toen bleek dat in Schijndel een plataan zodanig in de weg stond dat Harderwijk die mocht overnemen. Met een grote takel vanuit een dieplader is hij toen op het hoekje van Doelenstraat en Academiestraat geplaatst, waar toen nog een parkeerplaats was. De hortusmuur langs de Academiestraat werd daarvoor gedeeltelijk afgebroken. Het

daarna nieuwgebouwde muurgedeelte is duidelijk herkenbaar.

Platanen zijn bomen uit Zuid-Europa die menig dorpsplein sieren. Vaak zijn ze behoorlijk geknot, ongeveer zoals onze leilinden. Maar dan wel zodanig dat ze veel schaduw blijven geven. Ze zijn goed bestand tegen droogte en warmte, verdragen stoffige lucht en hebben weinig last van stadsverkeer. Je ziet ze hier dan ook steeds vaker. Van een geneeskrachtig werking is ons overigens niets bekend.

Verder staat er nog een oude **berk**. De rest van de bomen en struiken in de Hortus is aangeplant vanwege hun geneeskrachtige eigenschappen. Bijvoorbeeld de **vuilboom**. De naam doet al denken aan het gebruik: uit de bast maakte men vroeger een laxermiddel. Bovendien werd de bast gebruikt als verfstof.

En dan de **vlier**. Dat is echt een manusje van alles. Bloesemthee werkt tegen griep en verkoudheid, en jam en sappen van de vruchten zijn reinigend voor het hele gestel. Bovendien werkt de vlier laxerend. Geen wonder dat hij vroeger bij veel huizen werd geplant!

De wilde **sleedoorn** kent u waarschijnlijk wel van de witte bloesem in het vroege voorjaar. Thee van de bloesem is urineafdrijvend, laxerend en bloedzuiverend en de zwarte besvruchten zijn goed voor de maag en helpen tegen verkoudheid. Wij vinden de bessen erg zuur, maar vogels zijn er dol op en vast niet voor niks!

Dan de **klimop**. Iedereen kent deze plant. Maar wist u dat een aftreksel van de bladeren van de gewone klimop helpt tegen zweren, brandwonden en hoofdluis? En men zegt dat een paar bladeren, gekookt in azijn, een eksteroog in één nacht laat verdwijnen...

Tenslotte de **hazelaar**. Die werd weer heel anders gebruikt. Het is een van de heilige bomen van onze voorouders. Men trok met de takken een magische cirkel! Nog steeds worden de takken gebruikt als wichelroede om water te vinden, maar dat kan niet iedereen. Verder zijn de noten bloeddrukverhogend en werden de katjes bij griep gebruikt vanwege de afdrijving van zweet.

TOT SLOT

Er staan in de kruidentuin nog meer geneeskrachtige bomen en struiken, en niet te vergeten ongeveer 100 verschillende medicinale kruiden. De tuin is 35 jaar geleden aangelegd als een herinnering aan de medicinale Hortus van de oude universiteit. De planten zijn een selectie uit de

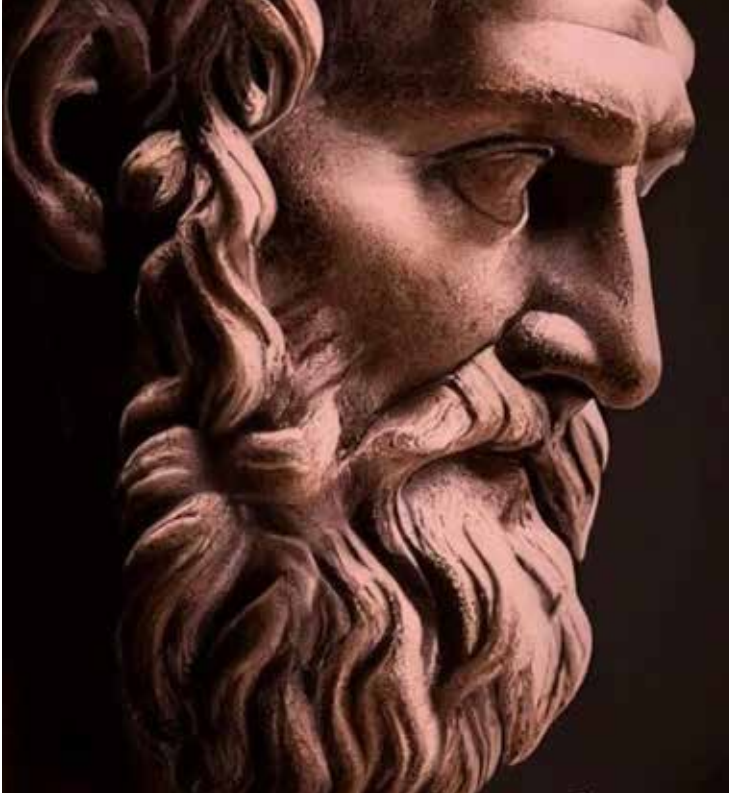
oorspronkelijke catalogus uit 1709, waar ongeveer 385 planten in worden vermeld. De plattegrond is een verkleinde replica van de vroegere tuin. Vrijwilligers van Groei & Bloei onderhouden deze tuin met veel liefde en plezier. Samen met het Linnaeustorentje en de oude snijkamer (tegenwoordig het Marius van Dokkumuseum) is het een mooie herinnering aan vroeger.

Ginkgo Biloba in oktober 2024 (foto: Els Schrijver)

BRONNEN

- Tiemen Goossens Hzn, oud-medewerker Streekarchivariaat Noord-west-Veluwe
- www.monumentaltrees.com
- www.zuiderzeecollectie.nl
- Kroniek van Harderwijk, 1231-1981

tekst **Marcel Celie**

Marcel Celie is generaal b.d.,
oud-rechter bestuursrecht,
docent economie en lid van
de Studiegroep Gelderse
Academie

Aristoteles in Harderwijk?

De Gelderse Academie (1648-1812) heeft bestaan tijdens één van de meest cruciale perioden uit de geschiedenis van de wijsbegeerte. Van de basis van alle wetenschappen – bestudering van de wijsbegeerte is voor alle studenten verplicht – is het vak door de reorganisatie van het Nederlandse universitaire bestel in de Franse tijd de Assepoester van de wetenschappen geworden. De naam faculteit der wijsbegeerte gaat langzamerhand over in de nieuwe faculteit wis- en natuurkunde die nog lange tijd in de wandelgangen “de filosofische” wordt genoemd. Later zullen de natuurwetenschappen zich weer losmaken van de filosofie, maar dat heeft de Gelderse Academie niet meer meegemaakt.

GYMNASIUM ILLUSTRÉ

Als de Noordelijke gewesten zich eind 16e eeuw aan de Spaanse heerschappij kunnen onttrekken wordt er direct behoefte gevoeld aan een nieuw opleidingsinstituut voor predikanten. De nieuwe (protestantse) religie heeft dringend behoefte aan geschoolde predikanten in de nieuwe leer, nu ze niet meer terecht kunnen aan de universiteiten in Leuven en Keulen. Harderwijk heeft dan al de Latijnse School, maar ook Zutphen en Nijmegen steken de vinger op om een Gymnasium Illustré binnen hun grenzen te halen. Uiteindelijk valt de keuze op Harderwijk, omdat die stad in 1599 al vast in Staatse handen is terwijl dat bij Zutphen en Nijmegen nog lang niet het geval is.

Bij de oprichting van het Gymnasium Illustré in 1599 worden er eigenlijk twee “kopklassen” toegevoegd aan de bestaande zes klassen van de Latijnse school. Waar we tegenwoordig spreken over groep één als eerste klas, is dat in die jaren groep acht (‘octa’). De twee kopklassen zijn dus de ‘secundo’ en ‘primo’. Na de oprichting van de Gelderse Academie in 1648 zal het onderwijs aan het Gymnasium Illustré gaan functioneren als propedeuse voor de Academie.

ORGANISATIE VAN HET WIJSGERIG ONDERWIJS

Als studenten zich willen inschrijven bij de Gelderse Academie worden ze geacht met goed gevolg de Schola Trivialis of Latijnse School te hebben doorlopen. In de ‘*Leges et statuta illustris Academiae*’ staat vermeld dat de studenten eerst enige tijd onderwijs volgen aan de faculteit der ‘*Artes*’ (vrije kunsten): een propedeuse als voorbereiding tot de hogere faculteiten theologie, geneeskunde en rechten. In deze propedeuse wordt voortgebouwd op het programma van de Latijnse School en het Gymnasium Illustré. Vooral in het zogenaamde trivium wordt de kennis van de klassieke auteurs verder uitgebouwd. Het trivium (driesprong) bestaat uit:

- Grammatica van het Latijn
- Retorica (welsprekendheid)
- Dialectica (redeneerkunst). Onder de dialectiek vallen o.a. de logica, ethiek, fysica en metafysica¹.

Daarna is er aandacht voor de ‘*Artes*’ in strikte zin, het quadrivium waartoe o.a. de wijsbegeerte, waaronder de metafysica, de wiskunde, de natuurkunde, muziek (wiskunde in de muziek) en de sterrenkunde behoren. In theorie kunnen de studenten in twee of drie jaar het volledige artesprogramma doorlopen. In de praktijk komt hiervan niet

altijd alles terecht. De klacht is vooral de gebrekkige kennis van het Latijn van de studenten. De artesfaculteit kan men afsluiten met een examen tot magister artium. Een zorgpunt is – en niet alleen aan de Gelderse Academie – de beperkte kennis en actieve beheersing van het Latijn die onontbeerlijk zijn voor de vervolgstudies in de rechtsgeleerdheid, godgeleerdheid en geneeskunde.

Bronzen penning van de oprichting van de Gelderse Academie

PROMOVEREN

Bij de studie in de wijsbegeerte kan men achtereenvolgens de graad van kandidaat en van licentiaat behalen. De onderwerpen die worden besproken bij het licentiaats-examen zijn terug te vinden in het *'Liber doctorum'*. In 1648 maakt men nog onderscheid tussen een doctoraat in één van de vakfaculteiten en de graad van magister artium (meester in de faculteit der vrije kunsten). Vanaf 1661 vindt men in navolging van de universiteit van Utrecht de combinatie doctor in de wijsbegeerte en magister artium liberalium; een combinatie zoals die toen gebruikelijk was bij een promotie in de filosofie bij andere universiteiten.

Bij de promotie worden één of meer vraagstukken uit de *'Elementa'* van Euclides besproken en enige wijsgerige en/of natuurkundige onderwerpen. De *'Elementa'* (Grieks: *Στοιχεία* - *Stoicheia*) is een meetkundig en rekenkundig verzamelwerk, bestaande uit dertien boeken, geschreven door de Griekse wiskundige Euclides te Alexandrië in het begin van de derde eeuw voor Christus. Hierin verzamelde en formaliseerde hij 468 wiskundige bewijzen die in de eeuwen daarvoor reeds door andere wiskundigen waren bewezen.

Als voorbereiding op de promotie worden disputaties (wetenschappelijke discussie over een bepaald onderwerp) gehouden. Deze disputaties worden bij voorkeur gehouden op woensdag en zaterdag. Ze geven meer dan eens aanleiding tot diepgaande meningsverschillen tussen de diverse hoogleraren, vooral tussen de hoogleraren theologie en filosofie. Omdat de stellingen worden ingebracht door de professoren, ook als een soort proefballon van hun denken.

ONTWIKKELINGEN IN HET WIJSGERIG ONDERWIJS

Het onderwijs in de wijsbegeerte aan de Gelderse Academie kan men onderscheiden in drie perioden. Vanaf de vestiging van het Gymnasium Illustre tot de dood van hoogleraar Van Isendoorn in 1657 vertoont zich op wijsgerig gebied een levendige activiteit. Daarentegen zijn

er tussen 1657 en het begin van de 18^e eeuw maar weinig nieuwe activiteiten te bespeuren. Pas bij de ambtsaanvaarding van professor Van Lom in 1734 wordt de wijsbegeerte weer op ruimer schaal beoefend. Met de plotseling opheffing van de Gelderse Academie in 1811 komt hieraan een einde. Deze drie perioden vallen ongeveer samen met een periode waarin de middeleeuwse filosofie de boventoon voert, gevolgd door een periode waarin het gedachtegoed van Descartes ("ik denk, dus ik ben") gemeengoed wordt. Tenslotte de tijd waarin de wijsbegeerte vaak gelijkgesteld wordt met natuurkunde, scheikunde en biologie. In deze laatste periode zien we dat de wiskunde de logica gaat vervangen, omdat in de natuurkunde alles te bewijzen is met wiskunde. Het gedachtegoed van Isaac Newton speelt hierbij een belangrijke rol.

*Gisbert van Isendoorn;
een middeleeuws
denkend filosoof*

In de eerste periode is het onderwijs in de wijsbegeerte gebaseerd op het gedachtegoed van de Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v. Chr.). Wijsbegeerte wordt in die jaren door drie hoogleraren gegeven:

- Logica wordt gegeven door de rector;
- De praktische wijsbegeerte, d.w.z. ethiek, economie en politiek, door de hoogleraar rechtsgeleerdheid;
- De theoretische wijsbegeerte, d.w.z. natuurkunde, sterrenkunde en de wiskundige vakken, door de hoogleraar filosofie.

Het belangrijkste vak is de logica. Het onderwijs in de logica begint in de vijfde klas ('quarta') en is gebaseerd op het *'Organon'* van Aristoteles (boekwerken van Aristoteles die als werktuig moeten dienen voor een juist logisch denken). In de zesde klas worden redevoeringen van de Romeinse politicus, redenaar en filosoof Cicero bestudeerd ter bevordering van de welsprekendheid.

In die periode doen zich ook spanningen voor tussen de faculteit theologie en filosofie. Bijvoorbeeld, in de periode 1692/1693 weigeren de Harderwijkse hoogleraren de *'Drie formulieren van Enigheid'* te ondertekenen. Hierbij is er echter geen conflict tussen geloof en wetenschap, maar de

behoefte van de Harderwijkse hoogleraren om de positie van kerk en academie duidelijk te onderscheiden. Hoewel de wijsgerige propedeuse met vakken als logica, natuurkunde, ethiek maar ook metafysica als onmisbaar voor elke serieuze studie wordt beschouwd, is het onbespreekbaar dat de wijsbegeerte een gelijkwaardige plaats inneemt naast de godgeleerdheid; de wijsbegeerte is de “dienstmaagd” van de theologie.

In de tweede periode, van 1657 tot het begin van de 18e eeuw, wordt het wijsgerig onderwijs beheerst door de strijd tussen de theologen en de aanhangers van de Franse filosoof René Descartes. Volgens het gedachtegoed van Descartes moet alles in twijfel worden getrokken en slechts door denken (‘de rede’) kan iets bewezen worden. De stelling van Descartes is: “ik denk, dus ik ben”; het eerste en onwrikbaar uitgangspunt.

Volgens de reformatorische filosofie die aan de Gelderse Academie wordt gedoceerd kan van een zelfstandige bevoegdheid van de rede principieel geen sprake zijn. Geloof heeft meer gezag dan de rede; geloof kan niet ontkracht worden door de rede. Als de rede tot een andere uitspraak komt dan het geloof moet de rede wijken. Op 11 augustus 1656 besluiten de curatoren van de Gelderse Academie met kracht van academische wet, dat geen professor leerstukken van Descartes mag behandelen noch in openbare noch in private colleges op straffe van ontheffing. De Harderwijkse senaat volgt daarmee het eerdere decreet van de Staten van Holland en West-Friesland dat bepaalt dat de filosofie van Descartes niet onderwezen mag worden. Vandaar dat het ook zo lang heeft geduurd dat aan de hogescholen van de Republiek, inclusief Harderwijk, de wijsbegeerte een eigen plaats wordt gegund.

Het is ook de periode waarin er op natuurkundig gebied en vooral in de sterrenkunde belangrijke ontdekkingen worden gedaan. Te denken valt aan Copernicus (aarde draait om de zon en niet omgekeerd), Galileo Galilei, Kepler (bewegingen van hemellichamen rond de zon), maar vooral door Isaac Newton (zwaartekracht) krijgt het vak wiskunde een steeds belangrijker plaats, omdat de wiskunde hét hulpmiddel is om alles in de (natuur)wetenschappen en ook in de niet-natuurkundige te verklaren.

In de derde periode van het begin van de 18e eeuw tot 1811 maakt het wijsgerig onderwijs in Harderwijk weer een bloeiperiode mee onder de hoogleraren van J.H. van Lom en Bernardus Nieuhoff. Weliswaar maakt de natuurkunde in die periode een steeds groter deel van de faculteit wijsbegeerte uit, maar ook binnen de wijsbegeerte zelf doen zich belangrijke ontwikkelingen voor. Er is belangstelling voor een herlevend Spinozisme – ondanks zijn ketterse opvattingen volgens sommigen – en de ethische opvattingen van Immanuel Kant worden bestudeerd, maar ook de Fran-

se filosofen als Rousseau hebben grote invloed. Hoogleraren als Nieuhoff voelden zich betrokken bij de ideeën van de Franse revolutie (vrijheid, gelijkheid en broederschap) dus ze moeten zich ook geïnspireerd hebben gevoeld door de gedachten van Rousseau die duidelijke ideeën heeft gehad omtrent ongelijkheid in rijkdom en macht. Vooral in de 18^e eeuw treedt er een seculariseringsproces op, waardoor de wijsbegeerte niet langer de dienstmaagd is van de godgeleerdheid.

TERUGBLIK

In alle drie de perioden is de beoefening van de wijsbegeerte aan de Gelderse Academie feitelijk nauw verbonden geweest met de theologie. Meer dan andere vakken dient de filosofie als propedeuse. Veel van haar beoefenaars zijn dan ook theologen. In de 18^e eeuw treedt er duidelijk een seculariseringsproces op, maar er is ook sprake van een toenemende tolerantie in de praktijk, waardoor de wijsbegeerte niet langer de dienstmaagd van de godgeleerdheid is.

We mogen stellen dat wijsbegeerte aan de Gelderse Academie op een serieuze wijze is beoefend, ondanks zijn beperktheid; met tweeëndertig disputationen en dissertaties en zes inaugurale en rectorale oraties is een behoorlijk academisch resultaat bereikt, ondanks het beperkt aantal studenten in die tijd.

De hoogleraren in de wijsbegeerte aan de Gelderse Academie kunnen zich weliswaar niet meten met Leidse professoren als De Volder, ‘s-Gravezande en Musschenbroek, maar hun werk was degelijk en liep over het algemeen in de pas met de ontwikkelingen elders in Europa.

VOETNOOT BIJ HET ARTIKEL

- ¹ Onder metafysica wordt verstaan het onderzoek dat uitgaat boven wat we met onze zintuigen kunnen waarnemen b.v. de vrijheid van de wil, de onsterfelijkheid van de ziel of het bestaan van een god.

BRONNEN

1. Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811), Hilversum, 2000
2. Het wijsgerig onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de Hogeschool te Harderwijk 1599-1811, A.A.M. de Haan, Harderwijk, 1960.
3. Geschiedenis van de voormalige Gelderse Hoogeschool en hare hoogleraren, deel I, H. Bouman, Utrecht, 1844.
4. Nederlands Cartesianisme, C. Louise Thijssen-Schoute, Amsterdam, 1954
5. Geschiedenis van de filosofie, Hans-Joachim Störig, 1959
6. De last van veel geluk. De geschiedenis van de Nederlanden 1555-1702, A. Th. Van Deursen, Amsterdam, 2004.
7. Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland, F. Sassen, Amsterdam, 1959
8. www.haffmansantiek.nl
9. Rijksmuseum van oudheden

tekst **Evert van der Meer**

Evert van der Meer onderzoekt de visserijgeschiedenis van Harderwijk, is schrijver van het boek 'Van botter naar kotter' en is zelfstandig stadsgids.

Gerrit Petersen van de HK6

Op de HK6: rechts de ouwe Drule, helemaal links de kleine Drule.

Gerrit is uit 1940. Zijn vader en moeder kwamen beiden uit een vissersgezin. Het zijn de vader en opa van Gerrit die met hun bijnaam vernoemd zijn in de wijk Stadswerven. De bijnaam Drule gaat al drie generaties mee.

We zitten samen aan de tafel. Een schilderij van de HK6 in stormweer siert de wand. Gerrit pakt zijn tabaksdoos. Het dekseltje is kunstig versierd met een anker. Het oude koperen versleten blikje glimt door het jarenlange gebruik. Gerrit rolt zijn shaggie voor hij van wal steekt.

AAN BOORD

"Ik was nog een jongetje op de kleuterschool, een jaar of vier, vijf. Ik liep met mijn vader vaak een rondje en dan zag ik de botter van mijn vader liggen. Soms zei mijn vader tegen Leentje, mijn moeder: 'De kleine gaat mee naar zee' en dan ging ik in de vakantietijd mee. Ook later, toen ik ouder werd. In de grote vakanties was ik de hele zomer aan boord.

Na de lagere school ging ik naar de ambachtsschool, was net dertien jaar en moest een klas overdoen. Koen van de Stouwe, een binnenvaartschipper, kwam op bezoek bij mijn vader en vertelde dat hij personeel zocht. Mijn vader vroeg: 'Nou, Gerrit wat wil je? Wil je met Koen mee of naar school?' Ik hoefde er niet lang over na te denken."

DE HELE ZOMER

"Mijn vader kwam later ook zonder extra man te zitten. Ik wilde graag mee, maar werd op 6 december 1959 opgeroepen voor dienst. Ik zei tegen mijn vader: 'Als jij mij nu uit dienst kan krijgen, kom ik bij jou aan boord.' In de zomer was ik thuis bij mijn vader en 's winters zat ik in dienst. Dit ging zo drie jaar achter elkaar. In die jaren visten we op de zeilen."

HET HELMHOUT OMHOOG

"Als er wind was, dan viste je op de zeilen met de dwarskuil. Het grootzeil werd negen van de tien keer al in de haven opgezet. Eenmaal uit de haven ging de fok erbij. Vaak moest je eerst nog een eindje zeilen. Als je daarna aan de dwarskuil ging, deed je de fok naar beneden en je kuilhout uit. De kuil ging overboord. Je zette eerst een

stukje fok op. De fok ging daarna helemaal op, tot in de top. Was het wonderig, dan zette je de kleine klui fok op. Nam de wind nog meer toe, dan deed je de fok half op. Dat was het mooiste, je hoefde dan minder te doen. Het helmhout omhoog. Er werd niet gestuurd, dat ging vanzelf. Bij mooi weer liepen we op kousenvoeten. Soms was het bij ruw weer spannend op het water, maar ik dacht dan altijd: 'Als mijn vader niks zegt, zal het wel goed gaan.' Je vertrouwde erop."

DE KONT TEGEN DE KACHEL AAN

"Toen we op de zeilen visten, kon het gemakkelijk zijn dat we een hele week weg waren. Er was wel eens ruzie, maar dan ging je voorin een bakje koffie zetten. Daarna dronk je samen een bakje en dan was het over. Je bleef niet 'koppen', als je begrijpt wat ik bedoel. Dat was er niet bij. We sliepen samen in het vooronder. Mijn vader lag in de kooi en ik had een bultzak met veren die op de vloer lag. Je moest hem wel eens opschudden. Als je een tukje ging doen, sliep dat best, de kont tegen de kachel aan." Gerrit lacht.

JE STORTTE HET ZO OP DE DEKEN

"Toen we de laatste jaren op de motor visten, kwamen we bijna elke dag thuis. We vingen paling, maar hadden ook veel nest, kleine visjes, als bijvangst. Er waren dagen bij dat we zeventig, tachtig manden van die handel hadden. We werkten hard. Bij ons in het voorruim gingen ongeveer 45 manden vis. Op een gegeven moment konden we ze niet meer kwijt. We gebruikten dan planken aan de ene kant van de botter, zodat de vis niet weg kon en stortten het zo op de 'deken', naast de bun. We losten de paling en het nest in Harderwijk. Het nest ging daarna op de vrachtwagens van de nestboeren. Deze brachten het naar de eendenboeren."

ON DE WEST

"Vaak visten we 'on de west'. Ook korden we in de geul van de Eem." Een oude foto van begin jaren '60 getuigt van deze tijd. De HK6 ligt aan de wal. Gerrit staat naast een mand met nest. Op de voorplecht van de HK6 staat

zijn vader met zijn onafscheidelijke hoedje op zijn hoofd. Op de achtergrond is een stalen kotter te zien. Een tweetal oude botters vaart de haven in. De terugloop van de visserij is begonnen.

KLEINE DRULE

Na het leegvissen van de polder leverde de ouwe Drule zijn visvergunning in 1967 in. De botter werd verkocht en vader en zoon stopten. De dijk van Zuidelijk Flevoland was bijna dicht. Gerrit werd later havenmeester en visafslager. Menigeen kent hem nu nog als de kleine Drule.

Hij heeft altijd veel respect voor zijn vader gehad. "Het was een man van de wereld, die op zijn tijd van een borrel hield, gelovig was en zich niets van iemand aantrok." Op een oude foto in de kamer staat zijn vader aan het helmhout. Een forse stoere kerel waar menigeen ontzag voor moet hebben gehad. Niet alleen vanwege zijn postuur en lef, maar ook vanwege de grote vangsten waar hij om bekend stond.

Terwijl ik mijn camera opruim, pakt Gerrit een koekje en wijst naar het schilderij met de HK6. Zijn vader liet het schilderen naar aanleiding van een gekregen foto. Een Enkhuizenaar legde de HK6 in de pinksterstorm van 1947 vast. We kijken samen naar het schilderij. Donkere wolken en hoge golven met schuimkoppen schetsen de ernst van het moment voor de HK6. De botter loopt met enkel een gereefd grootzeil de haven van Enkhuizen binnen. Ongetwijfeld een spannend moment voor de Drule en zijn knecht Andries de Lemmersman, die voor de duvel niet bang was, volgens Gerrit.

Ik neem afscheid. Niet lang daarna kom ik hem weer tegen. "Ik heb de oude visvergunningen van mijn vader nog ergens in een oud sigarenblikje liggen. Heb je er belang bij?" Gerrit kijkt me aan en weet mijn antwoord al.

Twee jaar later vertel ik hem dat er in de wijk Stadswerven een Drulestraat en een Drulehof komen. Een eerbetoon aan de schippers van de HK6. Gerrit straalt.

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje.
Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad.
Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl

Wie zijn dit?

Onbekende portretten van een heer en een dame.
Het is onbekend welk echtpaar dit is.

Deze portretten hangen zowel bij een familielid van de schrijver van het artikel 'De laatste van Westerveld' als ook op huis Leuvenum (kopieën). We gaan ervan uit dat er niet voor niets begin jaren 20 van de 20^e eeuw kopieën zijn gemaakt. De originelen hebben op de Essenburg gehangen.

Waar zijn deze portretten?

Dit zijn portretten van Heribert van Westerveld (1602-1680) en zijn moeder Aeltjen Hoolwerf (1633).
(Bron: RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis)

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.